

Kulturella rättigheter i en neutral stat

I ett mångkulturellt samhälle förekommer oundvikligen olika sätt att tänka och fungera. När samhället är öppet och fritt har olika människor och grupper a priori rätt att tänka och fungera som de själva önskar. En eventuell begränsning av dessa friheter och rättigheter bör vara väl grundad och i en rättsstat bygga på lag och andra offentligt omfattade normer.

Men det är karakteristiskt för det mänskliga livet att både individer och grupper ibland och i enskilda fall kan bete sig på ett sätt som inte kan accepteras. Illgärningar har belagts med sanktioner, mildare eller strängare straff. Straff som gäller dessa begränsningar och brott mot dessa har getts skriftliga normer i lag.

Lagsystemen varierar beroende på land och tidsanda. I vissa fall strävar man att göra lagstiftningen så vidlyftig som möjligt, vilket innebär att en stor mängd ärenden regleras med lag. I den andra ytterligheten nöjer man sig med att stifta lagar om endast enstaka frågor. I vissa länder strävar man efter att göra lagarna så exakta och detaljerade som möjligt. I andra länder igen tolkas ärendena i sista hand i samband med rättsfall, det vill säga då lagen tillämpas.

I lagstiftningen kan man aldrig kodifiera allt som kan hända i ett kulturellt mångfacetterat samhälle. I föränderliga förhållanden möter man oundvikligen frågor och fenomen som regler och prejudikat inte berör. Samhället bör då ha beredskap att ta dessa frågor till behandling och avgöra dem så fort som möjligt. Ovisshet om förfaringssättet i olika situationer är på många sätt skadlig. Den leder lätt till osäkerhet, förstärkta fördomar och inbördes dispyter.

I vissa kretsar har man haft för vana att se lagstiftningen som ett på sätt och vis juridiskt och skriftligt uttryck för den i samhället rådande värdeordningen. Lagarna förbjuder eller tillåter inte någonting annat än det som i samhället också i övrigt upplevs som fel eller rätt. Härvid bryter lagbrytaren inte endast mot en rättslig norm utan också mot gemenskapens moral, folkets rättsuppfattning. Rättsväsendet konstaterar att ett brott begåtts, gör förövaren ansvarig för det skedda och dömer hen att avtjäna tillbörligt straff.

Tanken på en direkt koppling mellan kollektiv moral och formell lagstiftning har säkert alltid varit i någon mån idealistisk. Särskilt problematisk blir tanken i förhållanden med stor kulturell mångfald. Om samhället består av många olika filosofiska, religiösa och etniska gemenskaper innefattar det också olika uppfattningar om rätt och fel och om det goda livet. Då kan lagstiftningen på intet sätt reflektera alla mänskors och gruppers moraliska uppfattningar.

Under förhållanden där mångfald råder leder lagstiftningen lätt till ojämlikhet i samhället. För vissa gemenskaper och deras medlemmar motsvarar de rättsliga normerna långt deras egna moraliska uppfattningar. Andra grupper och deras medlemmar däremot måste, för att undvika straff, underordna sig ett juridiskt tvång som de kanske innerst upplever som orättvist. Skillnaderna mellan ett beteende som upplevs som riktigt och ett beteende som fyller samhällets normer kan vara små, men de kan också skilja sig från varandra i mycket hög grad.

En viss friktion mellan en ensidig och logisk normapparat och mångfalden av värderingar och livsstilar är oundviklig och den kan inte få en lösning som omfattar alla potentiella konflikter. I dagens mångkulturella liberala demokratier gäller det att vara medveten om detta grundläggande problem och frågor i anslutning till detta. Det kräver beredskap att föra en saklig offentlig debatt om olika frågor. Långtifrån alla frågor förutsätter en juridisk behandling men nog ett tillräckligt samhälleligt samförstånd.

I detta kapitel behandlas i det följande frågan hur man bäst kan säkra en tillräcklig enhetlighet och tydlighet i rättssystemet och samtidigt förverkliga olika gemenskapers friheter och rättigheter. För att sammanfatta det centrala budskapet i kapitlet och delvis i boken som helhet, kan förenklat konstaterats att:

- Minoriteterna har rätt till skydd beträffande deras existens och kulturella särdrag.
- Minoriteterna är skyldiga att garantera sina medlemmar rätten att göra individuella val utan orimligt lidande.
- Samhället behöver inte godkänna krav som står i grov konflikt med dess grundläggande värden och principer. Om en sådan konflikt inte finns, måste frågan om i vilken mån dessa rättigheter kan accepteras diskuteras. Det innebär ändå inte att de kulturella rättigheterna nödvändigtvis förverkligas i sin maximala form.
- Då man begränsar kulturella rättigheter är det värt att analysera utfall och följder av detta. Med en välmenande politik uppnår man inte alltid de bästa resultaten då åtgärderna kan vända olika gemenskaper mot samhället och snarare förstärka än försvaga traditioner som upplevs som negativa.
- I normativa linjedragningar är det skäl att sträva efter tidsmässigt beständiga och innehållsmässigt logiska linjebeslut. Detta är komplicerat om alla ärenden behandlas skilt från varandra och om varje diskussion inleds så att säga från början.
- Juridisk pluralism kan vara motiverad även i en västerländsk liberal demokrati. Dess praktiska genomförande kan dock innebära problem som det är skäl att förutse. Den offentliga makten bör i varje fall vara kulturellt neutral. Statens lagar och policy samt övriga inom den offentliga förvaltningen verkande institutioners regler och praxis får a priori inte reflektera en enda befolkningsgrupps värderingar och principer.

- I staten och överhuvudtaget i samhället förekommer traditioner, vilkas upprätthållande har ett värde som genererar en egen kulturell kontinuitet och social koherens. Om alla traditioner bör man dock kunna föra diskussion för de har alla haft sitt ursprung i verksamhet som mänskan under någon period initierat.
- Av människor som nyligen flyttat till ett samhälle kan man i olika sociala sammanhang a priori förutsätta att de verkar i enlighet med det nya hemlandets traditioner. Man bör dock inte gå alltför långt i kravet på enhetlighet för alla samhällen har alltid haft en inre mångfald och olika värderingar och dessa har lett till mångahanda sätt att fungera och uppföra sig.

Minoriteter har rätt till beskydd och skyldighet att garantera rättigheter

Världen har med en grov indelning två slag av minoriteter. Å ena sidan finns det mänskogrupper, vilka är mindre än den grupp som till sin numerär och storlek kan betecknas som majoriteten i samma land. Å andra sidan kan man också betrakta en grupp som minoritet om den befinner sig i en svagare eller underordnad position oberoende av att den är numerärt stor och möjligen större än andra motsvarande befolkningsgrupper.

Enlig denna tankegång var de finskspråkiga trots sin storlek i minoritet i storfurstendömet Finland ända tills språkförordningen trädde i kraft. På samma sätt kan man, om man vill, utgående från befolkningssiffrorna betrakta svenskan som ett minoritetsspråk i Finland fastän det är fråga om det andra nationalspråket. Ur hegemonisynvinkel förutsätter identifikation med en minoritet också en subjektiv upplevelse av att situationen är orättvis.

Minoriteterna har historiskt sett inte haft många rättigheter. Å andra sidan har lokala gemenskaper ofta kunnat leva sitt liv länge och fritt på sitt område. Till kristendomen och islam hör till skillnad från andra religioner uppmaningen att omvända annorlunda tänkande till ”den rätta tron” och till och med en skyldighet att utföra missionsarbete. Vid uppbyggnaden av stater och nationer förorsakade det nationalistiska tänkesättet i många länder diskriminering, ja rent av förföljelse av etniska och kulturella minoriteter.

Ett tidigt minoritetspolitiskt system anses vara det osmanska rikets millet-system, enligt vilket vissa grupper såsom judarna, de ortodoxa kristna och armenierna fick rätten att inom sina egna gemenskaper leva i enlighet med egna lagar och regelverk. I Europa betecknas de medborgarfriheter och –rättigheter som genom ediktet i Nantes år 1598 beviljades kalvinisterna (hugenotterna) som en tidig minoritetspolitisk lösning (som visserligen förkastades år 1685). När Livland år 1660 övergick till Sverige lovade erövraren bevara de lokala katolikernas trosfrihet.

I Europa förverkligade man ett flertal minoritetsrättsliga avtal och institutioner i samband med den våg av nya självständiga stater som uppstod under och omedelbart efter första världskriget. Det var dock först efter andra världskriget som en verklig förändring inträdde. Från 1960-talet vann tanken på kollektiva rättigheter vid sidan av de individuella rättigheterna allt större gehör. 1990-talet kan anses vara ett decennium då man både nationellt och internationellt fick till stånd betydelsefulla minoritetsrättsliga och –politiska lösningar.

I enlighet med en allt starkare liberal uppfattning har makt-havarna/majoriteten i en liberal demokrati inte rätt att förtrycka minoriteter eller att hindra dem att använda sitt språk, utöva sin religion eller att upprätthålla sin kultur. Småningom förstärktes också förståelsen för att det när det gäller att förverkliga kulturella friheter och rättigheter inte räcker med att man avhåller sig från aktiva förtrycks- eller infiltrationsåtgärder. Det krävs institu-

tionella system för att garantera att de principiella rättigheterna verkligen förverkligas. Ett antal minoriteter gavs rätten att själva besluta om en del ärenden endera regionalt eller som gemenskap.

I sitt betydelsefulla verk *Multicultural Citizenship* (2003 [1995]) framförde den kanadensiske liberala filosofen Will Kymlicka åsikten att minoriteten för att garantera dess existens och kulturella fortlevnad i förhållande till samhällets och statens politiska, ekonomiska och kulturella tryck och beslut har rätt till beskyddande regler, institutioner och åtgärder. Denna rätt begränsas emellertid av regeln att minoriteterna inte får använda sina friheter och rättigheter till att begränsa de egna samfundsmedlemmarnas frihet eller att försämra jämlikheten.

Med externa skyddsåtgärder (*external protections*) syftar Kymlicka på arrangemang genom vilka en grupp i minoritetsställning får en del negativa eller positiva friheter och rättigheter. De säkerställer gruppens, gemenskapens eller dess medlemmars möjligheter att trygga det egna språket och kulturen gentemot verksamhetsomgivningens direkta eller indirekta hotande eller direkt absorberande verksamhet och utveckling. En gräns för dessa skyddsåtgärder utgör dock de interna begränsningarna (*internal restrictions*). Genom dessa kan någon grupp eller gemenskap med hänvisning till sin egen kultur och gruppsolidaritet försöka begränsa sina egna medlemmars friheter och rättigheter att tänka och verka som man vill samt att till exempel kritisera gemenskapens traditioner och maktstruktur.

De kollektiva rättigheter som det liberala samhället gett någon grupp eller gemenskap får alltså inte betyda att de används till att begränsa den individuella friheten eller att annars upprätthålla mot liberalismen riktade traditioner eller annan negativ kulturell praxis. Om så sker skulle en del av samhällets medlemmar på grund av sitt medlemskap i ett samfund inte ha en jämbördig ställning med samhällets övriga medlemmar. Exempelvis kvinnors friheter och rättigheter kunde i något samfund med interna normer begränsas mer än vad samhället allmänt sett kan accep-

tera. Även i andra fall kan kollektiva rättigheter som beviljats en minoritet leda till en försvagning av individens grundläggande rättigheter.

Vid sidan av staten binds gemenskaperna samman av obestridliga grundläggande rättigheter i Finlands grundlag såsom förbudet mot diskriminering, skyldigheten att behandla barn som jämställda individer och att garantera barnets påverkningsmöjligheter i frågor som rör dem själva, respekten för jämlikhet mellan könen, varje individs rätt till liv och personlig frihet, integritet och trygghet. Grundläggande rättigheter är också skyddet av det privata livet, skyddet av heder och husfrid samt rätten att hemlighålla brev, samtal och annan konfidentiell kommunikation. Varje individ har religions- och samvetsfrihet liksom också yttrandefrihet samt rätt att grunda föreningar och ansluta sig till dem.

En avvikelse på kulturella grunder från den allmänna regeln får inte betyda att man behöver delta i den. Varje medlem i ett samfund bör ha rätt att välja fritt om hen deltar exempelvis i en ritual som gemenskapen finner viktig och som upprätthåller dess fortbestånd. Om hen avstår från att delta i en tradition får detta inte betyda att hen isoleras socialt eller berövas en lagstadgad rättighet.

I ett mångkulturellt samhälle är det sannolikt att det förekommer individer och möjligen också grupper och samfund som tänker annorlunda om dessa frågor och inte är beredda att ge exempelvis barn och kvinnor de rättigheter som garanteras av grundlagen. Någon individ eller grupp kan till exempel förfäktat uppfattningen, att den i Finlands grundlags paragraf 17 garanterade rättigheten att utveckla det egna språket och kulturen samtidigt också ger rätt att i denna kulturs namn begränsa andra mänskors eller den egna gruppens medlemmars grundlagsenliga rättigheter.

En sådan tolkning är i grund och botten inte orimlig. I motiveringarna till regeringens proposition om grundläggande fri- och rättigheter (309/1993) sägs, att avsikten med denna klausul är att

trygga bevarandet av de språkliga och kulturella minoritetsgruppernas (samerna, romerna och andra grupper) egna språk och kultur. I motiveringarna nämns också, att klausulen förpliktar den offentliga makten att tillåta och stödja utvecklandet av dessa gruppers egna språk och kultur samt utvecklandet av deras livsbe-
tingelser med respekt för deras egen kulturtradition.

Väsentligt är dock tillägget enligt vilket den regel som säkrar de språkliga och kulturella rättigheterna inte betyder att nämnda grupper har rätt att med hänvisning till sin egen kultur kunna avvika från regler i den finska rättsordningen.

I ett kulturellt mångfacetterat öppet samhälle strävar man samtidigt efter att *både* i vidaste bemärkelse säkra förverkligandet av individers och gruppers kulturella rättigheter och efter att begränsa dessa rättigheter när de bryter mot individernas grundläggande fri- och rättigheter.

I praktiken betyder detta att ett samfund för att kunna bevara vissa av sina kulturella särdrag och praxis kring dessa i samhället samtidigt också måste avstå från sådana sedvänjor och traditioner som står i konflikt med samhällets värderingar och normer. Detta innebär givetvis en begränsning av de kulturella rättigheterna och ett ingripande i interna angelägenheter i samfund som kanske åtnjuter till och med en omfattande autonomi. Å andra sidan kan denna dikotomi i positiv bemärkelse ses som ett arrangemang varmed man erbjuder olika grupper och gemenskaper de mest omfattande godtagbara fri- och rättigheterna.

Förutom dessa begränsningar kan man nämna också sådana begränsningar av de kulturella rättigheterna som, om de förverkligas, vore skadliga ur samhällets synvinkel. Som förbjuden kan man sålunda anse sådan kulturell verksamhet som föder fientlighet mot samhället eller andra samfund. Självklart förbjudna är också sådana idéer och handlingar varmed man medvetet avser att skada statens politiska stabilitet, demokratiska system eller rättsstatsprincipen eller dess regionala enhet eller inre och yttre säkerhet.

Man behöver inte diskutera alla frågor, en del bör man dock ventilera tillsammans

I det föregående nämndes att var och en har rätt att i en liberal demokrati kräva kulturella rättigheter. Ordet är fritt också i denna mening. Varje fråga och varje krav bör bemötas korrekt. Detta betyder dock inte att man måste acceptera vad som helst. Det betyder inte ens att man i varje fråga bör inleda en grundlig diskussion och utredningar. Till det fria mångkulturella samhällets spelregler hör också att vissa frågor är på det sättet ”heliga” att man respekterar dem och deras efterföljd under alla omständigheter.

Den belgiske filosofen Patrick Loobuyck ondgör sig över att förmågan att reagera rätt inför dylika krav är så dåligt utvecklad i de västerländska samhällena. Moralisk panik sprider sig lätt också i frågor man kunde behandla lugnt och rationellt. Diskussionen går in på ett sidospår också när människor utan att närmare bekanta sig med frågan börjar motsätta sig den utgående från att ”snart kräver alla allting och ingen blir förbjuden någonting”. Många väljer att avböja alla förfrågningar, förslag och yrkanden bara för att det inte finns ett sådant ramverk eller sådana regler som kunde definiera vad som är och vad som inte är i sin ordning. Det känns tryggast att alltid säga nej.

Det vore också krävande att bygga ett exakt regelverk men det lönar sig ändå att påbörja byggandet. Loobuyck föreslår i sin bok att man kunde komma långt genom att särskilja mellan moraliska och praktiska argument. Ordparet är inte det bästa möjliga men själva saken är ytterst enkel och lättförståelig. Det finns frågor om vilka vi inte med enkelhet eller med hjälp av rationellt tänkande kan säga att en sådan förändring inte kan åstadkommas eller att vi inte tillåter en sådan avvikelse. Sedan finns det frågor där vi lätt kan argumentera för ett enskilt ärende eller för en enskild situation. Befrielse från en allmän regel eller rätt att avvika från den kan inte tillåtas om det bakom regeln döljer sig en moralisk orsak till varför man handlar just så som man gör.

För att åskådliggöra detta använder jag i det följande förutom Loobuycks också Raphael Cohen-Almagors tankar i frågan samt också exempel som de båda erbjuder. Många av de grundpelare för politisk konsensus som presenterats här erbjuder en möjlighet att besvara en del frågor både nekande eller jakande.

Man behöver exempelvis inte acceptera ett sådant förslag eller yrkande som urholkar individens fri- och rättigheter i en liberal demokrati. I vissa samfund kan man se läroplikten som ett hot mot gemenskapens fortbestånd och värderingar då man i skolorna lär ut klandervärda saker om evolutionen eller sexualiteten. Man kan också känna oro över att den egna gemenskapens unga har en för tät kontakt med utanför gemenskapen stående jämnåriga och deras värld. Oron kan i sig vara befogad men rätt till kortare läroplikt bör inte ges. Meningen med läroplikten är att säkra alla barn likvärdiga möjligheter att senare i sitt liv göra autonoma val. Barnens och de ungas individuella intresse går framom intressena hos det aktuella samfundet.

I ett liberalt samhälle är det förbjudet att skada en annan mänska och därmed är sådana handlingar och sådan praxis förbjuden som leder till att en annan mänska skadas fastän detta inte händer omedelbart. Med skada avses inte bara fysisk skada för också sådant kan betecknas som skada som inverkar negativt på en annan mänskans eller mänskogrups andliga välbefinnande och sociala liv. Skador har en stor gradskillnad och sådana lindrigare skador som inte lämnar större permanenta men – såsom omskärelse av gossebarn – kan dock diskuteras. I grund och botten avgör skadeprincipen dock frågornas placering innanför eller utanför godkännandet av de kulturella rättigheterna.

Som i grunden förbjudna kulturella företeelser och traditioner ser Loobuyck exempelvis stympning av kvinnors könsorgan, vilket strider mot individens självbestämmanderätt och fysiska integritet. Slakt av djur utan bedövning, något som är norm inom islam och judendomen, står i konflikt med lagstiftningen om djurens välbefinnande. Tvångsäktenskap står likaså i konflikt med

individens autonomi som är en grund för det västerländska samhället: var och en bör ha rätt att själv välja med vem hen vill bilda familj. Dessa frågeställningar behandlas närmare senare i texten.

Loobuyck förhåller sig också negativt till rätten att av kulturella orsaker avvika från regler gällande trafiksäkerheten samt till motstånd mot vaccination av principiella skäl. Beträffande det senare är det väsentligt att hans bok publicerades innan coronapandemin bröt ut. En ovaccinerad mänska har rätt att själv ta risken att insjukna och eventuellt dö. Frågan blir dock moralisk då det inte är fråga bara om hen själv utan om möjligheten att i samhället uppnå en sådan immunitetsnivå att sjukdomen inte mera sprids. Ovaccinerade människor försvårar med sitt ignoranta handlande möjligheterna att uppnå en sådan nivå och belastar samtidigt hälsovårdssystemet. Å andra sidan är också deras egen hälsa paradoxalt nog beroende av hur mycket vaccin man får i samhället.

Av Europas länder har man i Storbritannien beviljat manliga sikker undantag från skyldigheten att bära hjälm i samband med motorcykelkörning. Enlig Loobuyck är detta dock problematiskt för hjälmen skyddar inte endast föraren, utan också andra som rör sig på vägen från sådana olyckor som man kunde förhindra. För en bilist som krokar med en motorcykel är det inte egalt om tvåhjulingens förare har hjälm eller om han på kulturella grunder befriats från den. Meningen med böter för fortkörning är inte att bestraffa en mänska med alltför tung fot på gasen utan att beskydda alla som rör sig i trafiken.

När det är fråga om praktiska lösningar som aldrig ens motiverats med moraliska eller principiella grunder, eller som med tiden förlorat dessa, bör samhället ha en större beredskap att diskutera alternativa verksamhetsformer. En diskussion betyder dock inte att man accepterar det framförda kravet genom att exempelvis ändra praxis eller godkänna kulturell avvikelse. Diskussionen bör dock föras i en seriös och öppen anda och det är viktigt att alla för vilka frågan har betydelse deltar i diskussionen.

Loobuyck erbjuder några exempel på sådana ärenden som det kan vara motiverat att arrangera annorlunda eller där man åtminstone kan överväga detta. Till exempel i skolorna kunde man i planeringen av särskilt de viktigaste proven beakta den årliga tidpunkten för ramadan. På detta sätt hamnar eleverna med muslimsk bakgrund inte i onödan i en sämre situation i förhållande till de elever som inte fastar under samma tid. Frågor rörande olika arbetskläder och uniformer är likaså i grunden praktiska och skall också lösas som sådana. Om vissa kläder är nödvändiga för ett utförande av arbetsuppgifterna eller för att trygga arbetstagarens säkerhet bör de också motiveras utgående från dessa. Exempelvis kan en chaufför i den offentliga trafiken ha olika variationer i sin uniform utan att arbetet lider men.

Av fest- och fridagarna i den västerländska kalendern grundar sig många på den kristna tron. Fastän en del av befolkningen fortfarande betraktar dessa tidpunkter som religiösa helger har de långt mist sin betydelse. Kalenderårets indelning i vardag och helg har blivit ett praktiskt arrangemang, en tradition, som har värde i sig men vars oföränderlighet inte mera borde grunda sig på religiösa orsaker. På motsvarande sätt kan medlemmarna i vissa trossamfund i religionsfrihetens namn få exempelvis lov från skolan för att fira sina religiösa fester. Detta bör dock arrangeras så att läroplikten och rätten till undervisning inte äventyras. Möjligheten att begrava en avliden i enlighet med den egna religionens normer och traditioner ökar friheten i samhället utan att den kringskärs för någon.

Svaret på frågor och yrkanden kan sist och slutligen vara ett nekande av helt praktiska orsaker. Ett avslag av rättigheter får dock inte ske automatiskt med ovan anförda argument, ”om man gör ett undantag för er så finner man snart bakom dörren en lång rad personer som kräver detsamma”. I vissa fall kan en dylik inställning vara motiverad. Den kulturella mångfalden är numera i många länder och framför allt i de större städerna så omfattande och brokig, att ett beaktande av alla möjliga frågor eller samtycke till alla förslag skulle skapa mera kaos än ordning.

En möjlig lösning erbjuder i vissa fall ett förstärkande av neutraliteten i en social institutions såsom skolans undervisning i religion eller livsåskådning. Om man är noggrann och ser till att man i frågor som rör sakinnehåll, arrangemang och exempelvis inredning inte favoriserar den förhärskande religionen, så förstår man också inom minoriteten att man nu verkar i en ur religiös synvinkel neutral eller opartisk miljö eller institution. Inget trosamfund eller dess medlemmar har härvidlag rätt till privilegier utan alla befinner sig i samma situation.

Ur mångfaldens synvinkel kunde det vara en bättre lösning att i mån av möjlighet ge utrymme och synlighet också åt olika religioner och livsåskådningar. På väl motiverade grunder kunde man ge rättigheter och friheter åt medlemmar i vissa religions- eller livsåskådningssamfund. Detta innebär i praktiken alltid en potentiellt svår gränsgång, vissa minoriteter har fler rättigheter än andra. Fastän avgörandet kan vara mödosamt och slutresultatet föranleda kritik blir ett beslut som fattats korrekt och som uppfattas som rättvist i allmänhet med tiden också allmänt godkänt.

En uppdelning i traditionella minoriteter och nya befolkningsgrupper vilka uppstått som en följd av senare tiders invandring kan vara en fungerande klassificering. Besluten kan också påverkas av hur väsentligt förverkligandet av något samfunds fri- och rättigheter ses i förhållande till förverkligandet av de egna kulturella rättigheterna. Härvid är det viktigt att försöka utreda frågan i vid bemärkelse och inte bara lyssna i en riktning.

Antalet har också betydelse. Exempelvis i skolorna kan det vara befogat att en stor grupp elever får mera synlighet än andra. Det är rättvist att man beaktar dessa elevers ställning och rättigheter mera systematiskt än en liten grupp som består bara av ett par elever. I sådana fall bör man dock ombesörja att dessa arrangemang inte medför diskriminering samt försäkra sig om att ingen känner sig utsatt. Diskussionen bör vara öppen också efter beslut och representanter för det offentliga bör också därefter kunna motivera sitt beslut.

Följder och återverkningar bör analyseras

Frågor som rör de kulturella rättigheternas anpassning till den liberala demokratin kan analyseras på två olika sätt. Båda sätten har redan framgått vid presentationen av olika infallsvinklar. Ur etisk synvinkel handlar det å ena sidan om pliktetik och å andra sidan om konsekvensetik.

Pliktetiken eller den deontologiska etiken understryker hur en handling bör stå i överensstämmelse med vissa regler. Väsentliga är inte handlingarnas följder utan deras orsaker eller andra grunder, vilka är endera moraliskt riktiga eller inte. Kants idé om varje mänsklig medfödd mänskovärde, enligt vilket hen alltid bör respekteras som ett mål i sig, är en pliktetisk maxim. Dylig etik ingår också i många normsamlingar allt från Mose tio budord till internationella avtal och deklarationer. Tolkat in extenso betyder det exempelvis att förbudet att ljuga skulle tvinga vederbörande att tala sanning också då framförandet av sanningen (om exempelvis flyktingars gömställe) får katastrofala följder.

När man begrundar tillvaron i en situation präglad av kulturell mångfald är de pliktetiska argumenten nödvändiga men dock inte tillräckliga. Det behövs också konsekvensetiska tankar och bedömningar. Tidigare har nämnts den av John Stuart Mills myntade skadeprincipen: Mänskan är fri att göra allt utom att skada en annan mänska. Men inte heller en konsekvensetisk härledning är enkel. Om man, före och efter, funderar över olika handlingars följder och inverkan avslöjas lätt att många handlingar har följder som kan betecknas som både positiva och negativa. Att avväga dem sinsemellan och sätta dem i viktighetsordning kan visa sig vara ytterst besvärligt.

En pliktetisk härledning leder i en av sina former till den avtalsteoretiska filosofin. I den politiska filosofin har man exempelvis motiverat staten och maktstrukturerna med ett fiktivt samhällsavtal placerat i ett naturtillstånd. Så gjorde till exempel

Thomas Hobbes och John Locke i början av den nya tiden. Den amerikanske filosofen John Rawls återupplivade för sin del det avtalsteoretiska tänkesättet i sin kritik av den utilitaristiska etiken i sin bok *A Theory of Justice* (1988 [1971]). Han utnyttjade tanken på en okunnighetens slöja genom att föreslå ett tankeexperiment, där människorna avtalar om samhällets spelregler omedvetna om sin egen ställning och sina förutsättningar i detta samhälle. I en sådan situation skulle människorna enligt honom stanna för en sådan uppfattning om rättvisan som kunde betecknas som fair play.

Denna rawlska infallsvinkel utnyttjar både Patrick Loobuyck och Raphael Cohen-Almagor i sina respektive böcker. I de mera konkreta resonemangen i deras böcker rör de sig i många fall i riktning mot den konsekvensetiska härledningen. En bedömning av hur man borde förhålla sig till olika arrangemang gällande de kulturella rättigheterna och till den praktiska tillämpningen görs med det utilitaristiska resonemanget om vad som är till nytta eller till skada.

Bägge behövs. När man tänker på den mångkulturella liberala demokratin och utreder praktiska lösningar på olika frågor och krav är det viktigt att man förutom att man begrundar de grundläggande etiskfilosofiska normerna också begrundar olika handlingars följder och inverkan. Detta är mödan värt även om det inte är lätt. Ofta framträder i praktiken såväl nyttiga som skadliga följder. Eftersom de inte är symmetriska kan man dock inte göra en matematisk helhetsbedömning av dessa följder.

Kan man till exempel besluta huruvida en utökning av en kulturell rättighet är en större och/eller en viktigare händelse än en begränsning av den individuella friheten? Om en utvidgning av yttrandefriheten ökar fördragsamheten men försämrar folksämjan följer frågan om man med någon måttstock överhuvud kan utreda om avgörandet var mera positivt än negativt. I många fall kan man inte heller känna till konsekvenserna på förhand. De avslöjas först när man vidtagit en åtgärd, ibland först efter en lång tid. I detta skede kan det vara besvärligt om man börjar återkalla

något till konsekvenserna negativt och berövar någon folkgrupp rättigheter som den en gång erhållit.

De kulturella rättigheterna och deras förverkligande kan i grunden medföra positiva samhälleliga konsekvenser både för mänskan själv och för hela samhället. Om människor inom en minoritet eller exempelvis invandrarna erfar att alla är välkomna och jämbördiga samt att väl motiverade önskemål beaktas kan känslan av samhörighet och ett allmänt deltagande i samhällslivet öka. Å andra sidan understryker exempelvis Patrick Loobuyck att det inte får vara fråga om att bygga upp en parallell samhällsverklighet och att en sådan risk alltid måste beaktas. Kulturella undantag får inte utnyttjas så att man isoleras eller isolerar sig från samhället.

En betraktelse över fri- och rättigheternas konsekvenser och inverkan görs senare i samband med diverse sakfrågor. Förutom detta bör man också i övrigt analysera olika handlingars mera allmänna och långtgående konsekvenser. Ett hurudant samhälle vill man bygga på lång sikt vad gäller de kulturella rättigheterna och hur skall man utveckla individens friheter, frågor om inbördes respekt och växelverkan människor emellan samt den deltagande demokratin? Kortsiktiga politiska beslut som verkar vara väl underbyggda kan med tiden få mera negativa än positiva konsekvenser.

Det kan till exempel hända att man vill slippa någon viss tradition eller något tänkesätt som förtrycker kvinnor men att man genom att förbjuda någonting – till exempel klädkoden – åstadkommer att hennes samfund tar avstånd från samhället och att kvinnornas friheter i stället minskar. Ett samfund vill kanske skydda sina medlemmars fysiska integritet genom att förbjuda till exempel omskärelse, men följden kan vara att åtgärderna vidtas i det tysta av okunniga charlataner. I icke-önskvärda frågor och fenomen som står i konflikt med de allmänna etiska principerna måste man kunna ingripa bara om man samtidigt är medveten om att en intervention kan åsamka mera skada än nytta. Professorn i socialetik Jaana Hallamaa lyfte skickligt fram denna risk när hon diskuterade medel för att minska vaccinationsmotstånd.

Att stämpla, tvinga och att ifrågasätta mänskors tankeförmåga är inte effektiva medel att åstadkomma det man önskar. Att hota med tvångsåtgärder förändrar inte någons tankesätt utan är ägnat att förstärka tidigare omfattade åsikter så att de blir en solid övertygelse. Att knyta ihop de icke-vaccinerade till en bunt samhällsfiender förstärker motsättningar, skapar misstänksamhet mot det offentliga och försvagar medborgarnas inbördes förtroende. (Hallamaa, 2021)

Den offentliga makten bör välja neutralitetsprincipen

Om avsikten är att samhället är fritt, jämbördigt och jämställt för alla sina medlemmar måste den offentliga makten i varje enskilt fall vara obunden, neutral. Det betyder att staten inte kan ställa sig bakom en enda religion, livsåskådning eller filosofisk tradition. Av partiskhet följer oundvikligen att människor utanför detta samfund eller denna tradition vore i en sämre ställning än majoritetsbefolkningen.

Historien kan dock inte raderas. I bakgrunden till många lagar och andra stadganden finns en lagstiftning som bottnar i kristliga principer och traditioner. I de flesta fall – och enligt de flesta – har dessa stadganden dock fjärmat sig från den religiösa moralgrunden och blivit sekulära rättsnormer, vilka gäller och upprätthålls med hänvisning till sekulära traditioner eller exempelvis den liberala demokratins principer.

I dagens pluralistiska värld kan beslut inte motiveras med en enskild avgränsad grupps värderingar och normer. Alla beslut står naturligtvis alltid antingen nära eller är mer avlägsna från åsikter och uppfattningar som råder inom enskilda samfund. Deras legitimitet måste ändå sökas annanstans än i ett på religion, livsåskådning eller filosofi baserat värdesystem.

Till neutraliteten hör också samhällsmedlemmarnas frihet, jämlikhet och jämställdhet. Att höra till en grupp får inte påverka inställningen till en gruppmedlem. Statens alla medborgare har samma politiska och juridiska rättigheter och friheter, alla samhällsmedlemmar har samma sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter och friheter. I Finland och i många andra länder har man på senare tid utvidgat de politiska rättigheterna också till andra än statens egna medborgare.

Patrick Loobuyck understryker att neutraliteten inte är ett mål i sig i ett mångkulturellt samhälle. Däremot utgör den en moralisk grund, på vilken man bygger målinriktade lösningar för att bevara samhällsordningen och vidareutveckla samhället. I den meningen är motiveringen bakom statens neutralitet i sig inte neutral och utan ideologiska syften. Dess avsikt är att skapa bästa möjliga förutsättningar för frihet, jämlikhet och rättvisa. Förverkligandet av dessa ideal är för sin del ett villkor för att ett mångkulturellt samhälle skall fungera på bästa möjliga sätt.

Loobuyck understryker också att neutralitet inte är det samma som tolerans. Han ser här fördragsamheten, toleransen, uttryckligen som förmågan att stå ut med någonting, det vill säga att acceptera någonting med långa tänder, fastän man samtidigt ryggat tillbaka inför detta eller föraktar detsamma. Till fördragsamheten ansluter sig lätt tanken på medborgare på olika nivåer: de man kan fördra är andra och tredje klassens människor i förhållande till dem man inte har något ont att säga om. Jämställdheten och jämlikheten förverkligas då endast till synes och som påtvingad.

En neutral stat tolererar sålunda ingen eller ingenting. Den förhåller sig jämnt till var och en, om denna sedan är invandrare eller född i landet, homo- eller heterosexuell, muslim eller ateist – under förutsättning att man inte bryter mot den liberala demokratins grundläggande värderingar och principer. Det finns också annars frågor och fenomen, i anslutning till vilka man måste avstå från neutraliteten i avsikt att skydda dess grundvalar. Neutralitet betyder exempelvis att man verkar aktivt mot lagstridig diskri-

minering, då ett godkännande av orättvis diskriminering skulle betyda att man tar avstånd också från neutraliteten.

Förhållandet kyrka-stat är ur neutralitetssynvinkel en fråga där man i olika länder funnit många olika lösningar. I alla västländer förverkligas den principiella trosfriheten, rätten att utöva religion eller att inte tillhöra ett religiöst samfund. Detta är dock inte nödvändigtvis tillräckligt. Trots trosfriheten på individnivå kan olika trossamfund (och utomstående) befinna sig i en mycket ojämlig ställning. I en mångkulturell situation borde staten vara neutral också i religionsfrågor. Det betyder, att ingen kyrka eller något annat religiöst samfund får vara statskyrka eller ens i en statskyrkoliknande ställning.

Statens neutralitet i trosfrågor behöver dock inte betyda fullständig religionsfientlighet. Det är välkommet att det offentliga erkänner trons betydelse för många samhällsmedlemmars personliga identitet och sociala liv. I en helt sekulär stat förbjuder staten exempelvis innehavarna av offentliga tjänster användningen av all sådan klädsel, som på något sätt antyder en religiös tradition eller konfessionalism. Härvid väljer staten dock sida till förmån för dem, som står utanför trossamfunden, och mot trossamfunden.

Förhållandet kyrka-stat i ett mångkulturellt samhälle är ett arangemang som den brittiske sociologen Tariq Modood med pakistanska rötter kallar relativt särskiljande. Härvid förnekar staten inte existensen av ett religiöst liv och dess betydelse i mänskors liv utan ger det ett skäligt utrymme. Religionen får synas i offentliga tjänsteinnehavares klädsel och gränserna bestäms av motiverade praktiska skäl (exempelvis måste tjänsteinnehavarnas ansikten synas). Denna frihet skall dock inte förstås så att staten skulle förutsätta att exempelvis medlemmarna i ett visst trossamfund skall klä sig på ett visst sätt.

Om staten kan vara neutral beträffande religionen kan dock ingen stat vara neutral vad gäller språket. Alla länder har inte ett i lag definierat officiellt språk. En sådan position kan också intas av ett språk som varit den offentliga förvaltningens och rättsväsen-

dets språk så länge någon kan minnas. Sveriges språklag, vars fjärde paragraf konstaterar att svenska är landets *huvudspråk*, tillkom först år 2009. I många andra länder är den juridiska regleringen av det officiella språket av relativt färskt datum. Exempelvis i Förenta staterna är engelskan det officiella språket *de facto* men inte *de jure*.

Många länder har flera än ett officiellt språk. Ofta förverkligas två- eller flerspråkigheten dock fullt ut endast på regional eller lokal nivå. De två- eller flerspråkiga västländerna är i allmänhet förbundsstater och deras delstater kan ha ett eller flera officiella språk. Belgien består av tre språkgemenskaper, den flamländska, den franska och den tyska och av tre områden, det flamländska Flandern, det franskspråkiga Vallonien och det tvåspråkiga Bryssel. I många länder har ett eller flera minoritetsspråk en officiell ställning på något område, såsom samiskan inom det samiska hembygdsområdet i nordligaste Finland.

I praktiskt taget alla länder förekommer det flera språk än det officiella språket. Dessa ”övriga språk” står i olika position visavi den offentliga makten och deras ställning i landet beror bland annat på historiska orsaker och språkgruppernas storlek. I många länder har man officiellt erkänt några äldre minoritetsspråk och språket och deras utövare har fått vissa privilegier eller ekonomiskt stöd fastän det inte har status som officiellt språk. Också dessa rättigheter kan vara bundna till person, varvid de gäller i hela landet, eller bundna till en region, varvid de gäller bara på vissa orter och områden.

Ett eget kapitel utgör det engelska språket och de engelskatalandes ställning framför allt i västländerna. Efter det andra världskriget har engelskan i praktiken blivit ett världsspråk, vars ställning och inflytande är obestridligt. I många länder kan man få service på engelska fastän det inte är ett officiellt språk och med engelska klarar man sig också i övrigt i det sociala livet och på annat håll i samhället. Detta betyder samtidigt att de som talar engelska som modersmål i fråga om förverkligandet av de språkli-

ga rättigheterna är i en bättre position än de flesta som talar andra språk som inte är officiella. Visserligen hjälper engelskans starka ställning också sådana människor som talar engelska väl fastän de inte kan få service på det egna modersmålet.

Det är sannolikt omöjligt att uppnå en fullständig språklig rättvisa i dagens mångkulturella förhållanden. Det är viktigt att erkänna också den språkliga mångfaldens existens och att respektera detta som ett rådande tillstånd. Varje mänska bör ha rätt att använda sitt eget språk vid privata och vid sådana tillfällen där det inte är nödvändigt att begränsa dess användning. På språket baserad diskriminering och annan inkorrekt behandling bör motarbetas. I varje samhälle finns också språk som förtjänar mera uppmärksamhet än andra språk. Exempelvis sådana ursprungsfolks eller andra minoriteters språk vilka utsatts för historisk orättvisa kan bli föremål för särbehandling och få öppet offentligt stöd. Skyldigheten att beskydda och stödja gäller framför allt sådana språk, vilkas fortbestånd, användning och utveckling beror på endast ett eller två samhällen.

För att ett mångkulturellt samhälle skall kunna fungera är det viktigt att alla permanent boende invånare har möjlighet att inhämta tillräckliga kunskaper i landets (ett eller flera) officiella språk. Detta är också värt en satsning eftersom svaga eller obefintliga kunskaper i samhällets eller ett områdes förhärskande språk utesluter människor från sociala nätverk också i vidare bemärkelse. Fastän man kan handlägga de viktigaste ärendena med utnyttjande av tolkning kan brister i språkkunskapen fördröja ärendenas behandling, utsätta vederbörande för missförstånd eller överhuvudtaget begränsa livsbetingelserna.

Till en minoritets rättigheter hör också möjligheten att lösa interna meningsskiljaktigheter och konflikter i det egna samhället i enlighet med egna värderingar och normer. I det föregående hänvisades till det osmanska rikets millet-system, enligt vilket vissa etniskt-religiösa samfund kunde behandla vissa ärenden i egna domstolar. Även senare har man godkänt dylika lösningar i olika

länder, fastän det i västvärlden blivit mera sällsynt. Arrangemang som avviker från det enhetliga normativa systemet kan benämnas juridisk pluralism (se t.ex. Melissaris 2004). Med det avses allmänt att det inom en viss stat eller samhälle och i dess rättskultur eller rättssystem ingår ett flertal juridiska system eller tolkningsförfaranden.

Juridisk pluralism har ofta förverkligats framför allt i frågor som gäller familjens inre angelägenheter eller i arvsrätten. Möjligheten att upprätthålla till familjelivet hörande traditioner kan också anses vara en stötesten när det gäller att förverkliga kulturella rättigheter. Därvid kan man inom en viss befolkningsgrupp i vissa frågor följa endast detta samfund gällande lagstiftning och rättskipning. Personalitetsprincipen, enligt vilken man inom olika samfund kan tillämpa olika rättsliga normer, kan dock användas exempelvis inom straffrätten. I trängre mening förverkligas den juridiska pluralismen när en viss befolkningsgrupp får rätten att avvika från en juridisk norm som gäller alla andra.

I ett land som Finland kan tanken på juridisk pluralism i princip kännas främmande. Hos oss har man vant sig vid tanken att samhällets rättssystem är ett enda av lagar och förordningar bestående system och att lagen är lika för alla. I princip har ingen, utan särskilt motiverade orsaker, rätt till separata rättigheter och friheter. Den juridiska pluralismen kan åter ses som ett medel att bättre förstå olika sätt att se på världen, individers och grupperns större rättigheter och därmed förbättra jämlikheten mellan majoritet och minoriteter. En viss parallell juridisk mångfald har i de västliga länderna uppkommit i samband med frågor som gäller ursprungsbefolkningarna och i någon mån också i frågor som gäller erkännandet av minoritetskulturer och deras självbestämmanderätt.

Ofta är det dock fråga om att integrera olika religiösa samfunds normsystem i samma statliga helhet och därför har också den senaste tidens globala flyttningsrörelse i Europa och på an-

nat håll väckt frågor som gäller godkännande eller förverkligande av juridisk pluralism. Ett känt fall är den officiella ansökan i Kanada år 2003 att inrätta en sharia-domstol. Ansökan var möjlig på grund av en lagändring år 1991. Lagändringen tillät användningen av skiljedomstol i fall som gällde ekonomiska tvister eller familjetvister. Det lokala judiska samfundet hade redan använt sig av denna rätt. Efter en omfattande debatt och livliga demonstrationer beslöt Ontarios statsminister förbjuda användningen av sharia-lag och avsåg att samtidigt förbjuda alla religiösa domstolar i behandlingen av familjeärenden. Också denna diskussion påvisade hur det i frågor i anslutning till ett mångkulturellt samhälle ofta avslöjas nya infallsvinklar och argument, vilka kommer till ytan först i en grundlig offentlig debatt.

Man bör respektera traditioner och acceptera att de förändras

I varje samhälle finns en stor mängd historiskt uppkomna sedvänjor och traditioner av vilka många anses vara gemensamma för hela samhället eller nationen eller åtminstone för största delen av dess invånare. Karakteristiskt för en tradition är kontinuiteten och genom den uppstår betydelser av många olika slag. Att delta i traditioner fogar människorna samman med tidigare generationer och med dem samtiden. Återkommande händelser och situationer och de gemensamma tolkningar dessa fått hjälper att gestalta nationen som en föreställd gemenskap (Anderson 1983). Härmed avses en stor folkgrupp vars medlemmar inte känner varandra men ändå känner samhörighet.

Traditionerna har sålunda i grunden ett egenvärde samt en position och uppgift i samhället och det lönar sig inte att utan orsak försöka avskaffa dem eller ens förändra dem radikalt. Det

är dock bra att minnas att de flesta traditioner, som upplevs som långvariga eller till och med eviga, har en kortare historia än vad man i allmänhet minns. En del har med vett och vilja gjorts till sådana, och man har till dem med avsikt fogat element, som gör att de känns äldre än de i själva verket är. I synnerhet under nationalismens ”toppar” under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fick många festdagar och officiella ceremonier, som då upplevdes som ”nationella”, en fast form och man publicerade många sådana läromedel och andra verk som definierade hur en god medborgare skulle bete sig.

I ett öppet samhälle är det alltid tillåtet att kritisera sedvänjor och traditioner. Det ingår helt enkelt i yttrandefrihetens sfär. Det är också berättigat att be det offentliga eller någon samhällsinstituts att avstå från någon tradition om den upplevs som diskriminerande eller kränkande eller att be om rätt att avstå från att delta i exempelvis verksamhet eller evenemang vilka upplevs stå i strid mot religionsfriheten. Rätten att be om fri- och rättigheter betyder inte heller i detta fall att man behöver godta alla krav och yrkanden. De bör dock tas på allvar och behandlas korrekt.

Traditionen kan innefatta rasistiska eller andra mot någon folkgrupp riktade fientliga eller kränkande element. I en del fall har de uppstått och utvecklats under en tid då det inte funnits behov att överväga hur exempelvis individer med annan hudfärg eller religion upplever saken eller sättet det framförs på. Ett bra exempel på detta är *Zwarte Piet* –gestalten som ansluter sig till St. Nicolaus-firandet i Nederländerna och en del av Belgien. Denna ”Svarte Petter” har traditionellt målats svart och också i övrig stereotyp framställts som bilden av en afrikan. En motsvarande stereotypi kan man i Finland se i adventspektaklet ”Tiernapojat” i gestalten murjanernas konung.

Behandlingen av *Zwarte Piet* –gestalten ger också en vägledning i hur det lönar sig eller inte lönar sig att ingripa i sådana spänningar som traditionerna fött. Frågan blev föremål för mera diskussion i början av 2000-talet och den har lett till protester,

också våldsamma sådana, för och emot. När situationen var som mest tillspetsad deltog mest ytterligheterna, det vill säga dels de som uppfattade Zwarte Piet som en genomrasistisk gestalt, dels de som överhuvudtaget inte såg något rasistiskt i denna nationella tradition. Redan på 1990-talet hade dock också "Petter"-figurer i många olika färger (och beteckningar) uppenbarat sig i gatubilden. Under senare år har en annan *Piet*-figur blivit populärare. Här har ansiktet små svarta ränder som ett tecken på att han varit tvungen att tränga sig genom skorstenen.

En del anser att i synnerhet invandrarna i sitt nya land bör "ta landets sed som den är", oberoende av vad de tycker om dessa sedvänjor, traditioner och spelregler. Detta uttryck används mycket olika, men vid närmare åsyn är det ofta fråga om att respektera och följa finländsk lag och andra officiella normer. Så tolkades frågan exempelvis i SDP:s invandringspolitiska program publicerat år 2010. Ordvalet förefaller en aning populistiskt då det antydde att de till Finland inflyttade också i övrigt borde bete sig som alla andra. Sannfinländarnas Timo Soini uttryckte saken just så här i sin valkampanj vid samma tidpunkt.

När det gäller att respektera och följa lagen är frågan helt klar: samhällets alla medlemmar, de inflyttade och de permanent bosatta, bör handla just så här. Brott mot lagen sker i båda befolkningsgrupperna och lagstiftningen innehåller för varje stadgande också en straffskala, vilken domstolarna för sin del tillämpar. En i Finland bosatt utländsk medborgare kan utvisas efter att ha begått vissa brott eller upprepade brott samt för att ha äventyrat den nationella säkerheten. I dylika fall bör man undvika uttrycket "ta landets sed som den är" då det närmast är fråga om en självklarhet: "följ landets lagar som de är".

Men utgående från det mångkulturella samhällets spelregler lönar det sig att dryfta frågan i ett bredare perspektiv. En del anser att uttrycket "ta landets sed som den är" faktiskt betyder anpassning till konventionerna i samhällets kultur och sociala liv utan undantag. I detta fall menar man att det är invandrarnas

och andra minoriteters skyldighet att smälta in i den förhärskande kulturen och dess verksamhetsformer och att lämna de egna kulturella värdena och normerna till den privata sfären. De mest radikala kräver en total assimilation med det nya hemlandets kultur.

Man bemöts dock ofta av en lång tystnad när man till denna typ av personer ställer frågan vilka sociala normer eller personliga beteendemönster som kan avkrävas en person bosatt i Finland. Eller så blir svaret plattityder eller självklarheter såsom vänlighet mot andra människor. Stundom presenterar man ”finländska” sedvänjor eller så lyfter man fram en praxis som en stor del av den så kallade stambefolkningen själv inte följer. Det är orättvist att av invandrare kräva regelbundna bastubad, regelbunden vistelse i naturen eller entusiasm inför ett världsmästerskap i ishockey, eftersom många andra inte heller handlar eller tänker så.

Till den sociala växelverkan och i bredare mening livet i det offentliga rummet ansluter sig dock handlingar och situationer, vilka känns äkta och delas av alla, men vilkas förverkligande inte alls är självklart. Vårt eget uppförande har som resultat av socialisationsprocessen blivit så automatiskt, att vi inte fäster större uppmärksamhet vid det. Däremot reagerar vi känsligt om någon medmänska betar sig på ett sätt som avviker från norm och regel. Frågan som kan ställas är om det skedda var en olycka eller om det i bakgrunden fanns någonting annat, olika värderingar och normer. En form av social växelverkan som diskuterats också på andra håll är hur man hälsar på varandra. De kan innefatta en rad olika sociala laddningar och hälsningen kan också i praktiken ske på många olika sätt. Frågan behandlas närmare senare i texten.

”Ta landets sed som den är” – tanken innehåller problem av många slag. Ett är att det inte ens i det mest homogena landet på något av livets områden kan förekomma endast en sedvänja utan det är alltid fråga om en variation av sedvänjor. En stor del av människorna förändrar vissa beteendemönster inom relativt snäva gränser, så att man inte alltid kan upptäcka eller ens märker skill-

naderna. Sedan kan det förekomma större avvikelser som dock sällan väcker desto större känslor eller diskussion. I bakgrunden kan finnas exempelvis någon minoritetsgrupps sätt att klä sig, hälsa eller inta sina måltider på ett visst sätt, men i andra fall kan det vara fråga också om modefenomen eller bara individuell excentricitet.

Också historien om de normer som gäller våra vanor och vårt beteende är ofta kortare än vi föreställer oss. Den tyske sociologen Norbert Elias blev under slutet av 1990-talet känd för sina verk rörande "civilisationsprocessen" (1969; 1982 [1939]). Jag har föreställt civilisationsprocessen med citattecken då det inte i sig är fråga om någon ädlare eller bättre kultur. I stället avses ett utvecklingsförlopp där brott mot normer som gäller exempelvis bordsskick, talesätt, kroppsfunktioner, sexualitet och regler om nyttjande av våld i början av den nya tiden började innehålla känslor av skam och aversion. Den som betedde sig på ett udda sätt märktes och hen märkte det själv senast i detta skede.

Vissa beteendemönster började sprida sig först från kungens hov och den övriga adeln och ofta genom efterapning, vilken ofta förstärktes av sanktioner för felaktigt beteende, såsom skam. Straffen kunde dock vara konkreta såsom i barnuppfostran, där kroppsaga länge ansågs både tillåten och önskvärd. Man började producera handböcker om individuellt beteende och social växelverkan och i takt med utvecklingen av boktryckarkonsten började de spridas. Som en följd av denna process förenhetligades de traditionellt mångfacetterade formerna av europeiska beteendemönster betydligt.

Ett tredje problemkomplex som ansluter sig till "Ta landets sed som den är" –tankesättet är att det i ett fritt samhälle inte finns orsak att begränsa mänskors beteende utom på mycket goda grunder. Lagen stadgar om gränsen mellan det tillåtna och det förbjudna men med lagstiftning skall man inte definiera vad som är rätt eller orätt annat än i frågor som särskilt förutsätter detta. I ett samhälle som respekterar liberalismen bör man hålla de livsfe-

nomen som regleras juridiskt mycket snävt. Frågan har också en praktisk sida: man måste undvika att sanktionera sådan verksamhet, vars existens man ändå inte kan övervaka tillräckligt.

Utanför den krets som består av i lag och förordning tillåtna eller förbjudna frågor är det mera fråga om vilka frågor som skall anses lämpliga eller olämpliga. Också de mest toleranta personer utövar kritik mot andras beteende, fastän de kanske inte alltid för detta till torgs. Samhället kan också vara begränsande så att människornas inbördes växelverkan ger deras liv och samvaro en strikt definierad form fastän lagen tillåter det mesta. Det behövs inte alltid ord för att uttrycka förakt eller annan negativ hållning utan domen kan komma med endast en blick eller med ett fysiskt avståndstagande. Detta sociala tryck kan härstamma från en tid när samhället var kulturellt mera enhetligt och fördragsamhet med det avvikande var svag.

Med tiden har de som tillhör de traditionella minoriteterna blivit mera rörliga och närmat sig samhällets vardag och framför allt har den internationella flyttningsrörelsen gjort samhällets beteendemönster allt mera mångfacetterade. I alla europeiska länder bor det människor från många kulturer och mångfalden kan vara mycket omfattande framför allt i storstäderna. Inom dem rymmer en mängd olika kulturellt betingade tanke- och handlingssätt och en stor grupp människor följer dessa. I sådana förhållanden underlättas samlevnaden om människor i grunden är toleranta: man förhåller sig nyfiken till andra människors beteende, vänlighet anses viktigare än det sätt varmed den förmedlas och man förstår att ett beteende som annars kan verka udda kan böttna i ett fullt förståeligt tankesätt.

Det kan dock inte finnas plats för alla slag av socialt beteende och växelverkan. Å ena sidan begränsas de av liberalismens grundregel: människan bör respekteras, det är inte tillåtet att skada en annan person. Å andra sidan kan man av människor som betar sig annorlunda förutsätta att hen beaktar ömsesidighetsprincipen: de som handlar olika är skyldiga att betänka att, om de har rätt till

någonting, kan de inte förbjuda andra samma rätt. En utvidgning av de egna rättigheterna kan inte ske på bekostnad av en begränsning av andras rättigheter.

Förutom jämlikheten sätter också praktiken sina begränsningar. I ett samhälle med en betydlig mångfald kan frågorna bli onödigt komplicerade, exempelvis i en stor grupp människor om beteendemönstren är mycket brokiga. Det kan vara svårt att hälsa på alla som de gärna vill om det finns många olika former av hälsning och om alla inte känner till dem på förhand. Var och en måste vara flexibel och tolerera såväl olikhet som uppriktig oförståelse. Att av praktiska orsaker försöka tvinga fram enhetlighet är dock en handlingsmodell som man inte kan ty sig till utan mycket goda grunder.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture*. Princeton University Press, Princeton.
- Benjamin, Saija (2014). Kulttuuri-identiteetti — Merkitys kehitykselle ja kotoutumiselle. I Laine, Marja (red.). *Kulttuuri-identiteetti ja kasvatus. Kulttuuriperintökasvatus kotoutumisen tukena*. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seuran julkaisu. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura, Helsinki.
- Cohen-Almagor, Raphael (2021). *Just, Reasonable Multiculturalism – Liberalism, Culture and Coercion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Elias, Norbert (1969 [1939]). *The Civilizing Process, Vol. I. The History of Manners*. Blackwell, Oxford.
- Elias, Norbert (1982[1939]). *The Civilizing Process, Vol. II. State Formation and Civilization*. Blackwell, Oxford.
- Fukuyama, Francis (2020 [2018]). *Identiteetti — Arvostuksen vaatimus ja kaunan politiikka*. Docendo, Jyväskylä.
- Gogová, Lenka (2016). Ethnic humour in a multicultural society. *Ars Aeterna* 8: 2. DOI:10.1515/aa-2016-0006.
- Habermas, Jürgen (1992). Citizenship and National Identity. Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International* 12: 1, 1–19.

- Hallamaa, Jaana (2021). Rokottamattomat eivät ole yhteiskunnan vihollisia. Mielipide. *Helsingin Sanomat* 23.10.2021.
- Kymlicka, Will (2003 [1995]). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
- Loobuyck, Patrick (2017). *Samenleven met gezond verstand*. Polis, Kalmthout.
- Malkki, Leena & Saarinen, Juha (2019). *Jihadistinen liikehdintä Suomessa*. Sisäministeriön julkaisuja 14. Sisäministeriö, Helsinki.
- Margalit, Avishai (1998). *The Decent Society*. Harvard University Press, Cambridge.
- Melissaris, Emmanuel (2004). The More the Merrier? A New Take on Legal Pluralism. *Social & Legal Studies* 13: 1, 57–79.
- Modood, Tariq (2005). *Multicultural Politics. Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Neuvonen Riku (red.) (2015). *Vihapuhe Suomessa*. Edita, Helsinki.
- Nussbaum, Martha (2012). Teaching Patriotism. Love and Critical Freedom. *University of Chicago Law Review* 79: 1, Article 9.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Harvard University Press, Cambridge.
- Parekh, Bhikhu (2005). Kuinka sitoutua kulttuuriseen monimuotoisuuteen. *Synnyt/Origins* 3.
- Purra, Riikka (2021). Vastavalitun puheenjohtajan Riikka Purran linjapuhe Seinäjoella. Suomen Uutiset -webbsida, <https://www.suomenuutiset.fi/vastavalitun-puheenjohtajan-riikka-purran-linjapuhe-seinajoella/>, hämrad 20.4.2022.
- Rawls, John (1988 [1971]) *Oikeudenmukaisuusteoria*. WSOY, Helsinki.

- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*. Columbia University Press, New York.
- Sabanadesan, Rajkumar (2021). Maahanmuuttokeskustelun ääripäitä yhdistävät ylimielisyys ja väärät oletukset. *Yle kolumni* 12.9.2021.
- Saukkonen, Pasi (1999). *Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteettipoliitiikka. Tutkimus kansallisen identiteetin poliittisuudesta, empiirinen sovellutus suomalaisiin ja hollantilaisiin teksteihin*. SKS, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2013 [2007]). *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki (vuoden 2007 versio WSOYPro, Helsinki).
- Saukkonen, Pasi (2015). *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispoliittiset vaihtoehdot*. Gaudeamus, Helsinki.
- Saukkonen, Pasi (2020). *Kotoutuminen kaupungissa. Kokonaiskuva ulkomaalaistaustaisista Helsingissä vuonna 2020*. Tutkimuksia 1. Helsinki: Helsingin kaupunginkanslia.
- Smootha, Sammy (1990). Minority status in an ethnic democracy. The status of the Arab minority in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 13: 3, 389-413.
- Suominen, Annakaisa (2017). *Miksi kättelemmme? Tervehtimisen ja tapojen historiaa*. Areopagus, Turku.
- Taylor, Charles (1994). The Politics of Recognition. I Guttman, Amy (red.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton.
- Tibi, Bassam (1998). *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft*. Bertelsmann, Gütersloh.
- Törmä, Sinikka & Huotari, Kari (2018). *Romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys*. Ympäristöministeriön raportteja 6. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Wever, Bart de (2019). *Over identiteit*. Borgerhoff & Lamberigts, Gent.